

II. PRACE DROBNE I MATERIAŁY

MONIKA KONCUR (Poznań)

***Actio negatoria* w rozstrzygnięciach *veteres* dotyczących sporów sąsiedzkich w prawie rzymskim**

Przedstawiam swe przemyślenia na temat pojawienia się i początków występowania *actio negatoria*, którą dziś pojmujemy jako zwykły środek prawny służący właścicielowi posiadającemu rzecz przeciwko osobom naruszającym jego prawo własności. Skarga ta jest przedmiotem mojego zainteresowania w związku z badaniami źródeł dotyczących ograniczeń prawa własności wynikających ze stosunków sąsiedzkich, ograniczeń powstałych *ipso iure*. *Actio negatoria* będzie zatem analizowana tylko w odniesieniu do relacji sąsiedzkich.

Dobór tekstów źródłowych dotyczących relacji sąsiedzkich dokonywany był w oparciu o słowa kluczowe, poczynając od terminu *vicinus* i jego form pokrewnych, co dało obraz około 200 tekstów. Z okresu przedklasycznego pochodzi około 40 wypowiedzi jurystów przekazywanych bądź bezpośrednio, bądź za pośrednictwem późniejszych autorów, w szczególności Ulpiana. Badanie tych kilkudziesięciu tekstów pozwoliło ustalić, że jedynie 4 mogą dotyczyć występowania skargi negatoryjnej w relacjach sąsiedzkich w okresie przedklasycznym. Kluczem do badań w żadnym przypadku nie mógł być słownikowy termin *actio negatoria*, gdyż – jak wynika z badań nad całością materiału źródłowego – w takiej formie występuje on tylko kilkakrotnie; czasem spotykamy też określenie *actio negativa*, najczęściej jednak występuje formuła opisowa tej skargi.

Dwa najważniejsze teksty są autorstwa Alfenuśa. Kompilatorzy justyniańscy umieścili je w Digestach, w tytule *Si servitus vindicetur vel ad alium pertinere negetur*. Numeracja D.8.5.17 pr. i 8.5.17.1. Sam Alfenuś zaś w rozdziale, co bardziej istotne, zatytułowanym *De negatoria actione et iure vicinorum*¹, wskazując na bardzo ścisły związek tego środka prawnego z prawem sąsiedzkim.

¹ O. Lenel, *Palingenesia Iuris Civilis*, Roma 2000, s. 5.

D.8.5.17 pr.*Alfenus libro secundo digestorum*

Si quando inter aedes binas paries esset, qui ita ventrem faceret, ut in vicini domum semipedem aut amplius procumberet, agi oportet ius non esse illum parietem ita proiectum in suum esse invito se.

Gdyby między dwoma budynkami była ściana, w której powstałaby wypukłość tego rodzaju, że wystawałaby ona pół stopy lub więcej na stronę domu sąsiada, należy posłużyć się skargą, z której wynika, iż pozwany nie ma prawa pozostawiać tak wystającej ściany wbrew woli sąsiada.

W tytule *De negatoria actione et iure vicinorum* Alfenus wspomina wyraźnie o *actio negatoria*, w samym tekście posługuje się już formą opisową *ius non esse ita proiectum*. Począwszy od tego jurysty formuła *ius non esse* będzie konsekwentnie stosowana na określenie skargi negatoryjnej.

Źródło jest zawsze komentowane w kontekście służebności. Badacze często mówią wprost, o jaki typ służebności chodzi². Nie uzasadniają tego jednak w żaden sposób, a z tekstu w ogóle to nie wynika; trudno nawet wyobrazić sobie sytuację, aby istniało takie doprecyzowanie w wykonywaniu prawa rzeczowego. Umieszczenie go w Digestach, w tytule dotyczącym służebności, o niczym przecież nie przesądza, wydaje się za to idealnie wpisywać w od dawna panujące przekonanie, że skarga negatoryjna ma zawsze zastosowanie w razie naruszenia prawa własności, gdy to naruszenie jest zarazem przywłaszczeniem sobie jakiejś służebności.

Trudno na podstawie przytoczonego tekstu rozstrzygnąć, czy skarga przysługiwała dopiero od granicy pół stopy, czy także wcześniej, co byłoby bardziej logiczne. Zdaniem P. Bonfante³ właściciel musiał tolerować taką sytuację do granicy pół stopy. Zatem żadna skarga do ochrony mu wtedy nie przysługiwała. Z tekstu nie wynika, że była jakakolwiek tolerancja w przypadku naruszenia własności sąsiada. Małe ograniczenie mogło być nieistotne dla zainteresowanej strony i dlatego niewarte ochrony. Badacze są zgodni, że mamy tu do czynienia z naruszeniem prawa własności, stąd zasadne jest zastosowanie *actio negatoria*.

Na podstawie tekstu trudno jednoznacznie określić, co konkretnie jest źródłem ograniczenia prawa własności w tej sytuacji. Niewątpliwie chodzi o bezprawny wpływ na rzecz, skoro przeciwko niemu przyznano środek procesowy. Trudno się zgodzić, że chodzi tu o immisję, jak chce część badaczy⁴, a to dlatego, że zastosowanie skargi nie jest uzależnione od wystąpienia szkody czy też wystąpienia samego zagrożenia wyrządzeniem szkody. Nie wynika to z tekstu, nie ma tu formuły spotykanej np. u Ulpiana w związku ze skargą negatoryjną, a brzmi ona: *et id noceat vicino*.

² A. Watson, *The Law of Property in the Later Roman Republic*, Darmstadt 1984, s. 157.

³ P. Bonfante, *Corso di diritto romano*, Milano 1966, s. 58.

⁴ V. Giuffrè, *L'emersione dei „iura in re aliena” ed dogma del „numero chiuso”*, Napoli 1992, s. 70.

Bardziej prawdopodobne, że mamy tu do czynienia z przykładem *proiectio*; tak chce m.in. P. Bonfante⁵, bo przecież jest w tekście sformułowanie *ita proiectum in suum*. Jeśli przyjąć powszechnie znany podział wpływów niedozwolonych w stosunkach sąsiedzkich na ingerencje fizyczne i immisje, *actio negatoria* już w okresie przedklasycznym obejmowałaby także sytuacje pośrednie.

A oto kolejny ważny tekst:

D.8.5.17.1: Cum in domo Gaii Sei locus quidam aedibus Anni ita serviret, ut in eo loco positum habere ius Seio non esset, et Seius in eo silvam sevisset, in qua labra et tenes cucumellas positas haberet, Annio consilium omnes iuris periti dederunt, ut cum eo ageret ius ei non esse in eo loco ea posita habere invito se.

Gdy na gruncie Gaiusa Seiusa jakieś miejsce tak służy budynkom Anniusa, że w tym miejscu Seius nie ma prawa nic umieścić, a on tam posadził drzewa, pod którymi ustawił misy i inne naczynia, wszyscy juryści poradzili Anniusowi, aby wobec niego wystąpił z powództwem, z którego treści wynika, że Gaius nie ma prawa umieszczać tych rzeczy w tym miejscu wbrew woli Anniusa.

Tekst bez wątpienia dotyczy służebności powstałej w drodze umowy między dwoma sąsiadami. Wskazuje na to sformułowanie *locus quidam ita serviret*, na mocy której jeden z nich zobowiązał się nie korzystać z części swojej nieruchomości i udostępnić ją sąsiadowi. Złamanie warunków umowy skutkuje w tym przypadku przyznaniem stronie pokrzywdzonej nie, jak można by się było tego spodziewać *actio confessoria*, lecz skargi określonej formułą *ius ei non esse habere*. Badacze w zasadzie są zgodni, że chodzi tu o *actio negatoria*. Zdaniem Rodgera⁶ tekst jest bardzo poważnie interpolowany, oryginalny nie dotyczył z pewnością *actio negatoria*. Można by domniemywać, że badacz skłania się ku istnieniu w tym przypadku zwyczajnej *actio de servitude*. Zatem niewątpliwe rozszerzenie zakresu stosowania skargi negatoryjnej jest wyłącznie wynikiem interpolacji. Trudno się z tym zgodzić, biorąc pod uwagę umiejscowienie tekstu u samego Alfenusa i obecność formuły *ius ei non esse*, wyraźnie zarezerwowanej przez jurystę dla *actio negatoria*.

Swoiste jest, że tę skargę przyznano właścicielowi *praedium dominans* skuteczną przeciwko właścicielowi *praedium serviens*, który jest w rzeczywistości właścicielem spornej części gruntu. Zatem celem tej *actio* byłoby tutaj umożliwienie stronie pokrzywdzonej swobodnego korzystania z prawa służebności i powstrzymanie od naruszeń tego prawa. Przyznanie *actio negatoria* w takich czy też podobnych okolicznościach nie pojawi się już więcej w żadnym innym źródle prawnym.

Jedno odniesienie do stosowania skargi negatoryjnej w okresie przedklasycznym, również autorstwa Alfenusa, przekazane jest za pośrednictwem Ulpiana w siedemnastej księdze jego komentarza do edyktu.

⁵ P. Bonfante, *Corso di diritto romano*, s. 59.

⁶ A. Rodger, *Owners and Neighbours in Roman Law*, Oxford 1972, s. 164.

D.8.5.8.5*Ulpianus libro septimo decimo ad edictum*

Aristo Cerellio Vitali respondit non putare se ex taberna casiarum fumum in superiora aedificia iure immitti posse, nisi ei rei servitute talem admittit. Idemque ait: et ex superiore in inferiora non aquam, non quid aliud immitti licet: in suo enim alii hactenus facere licet, quatenus nihil in alienum immittat, fumi autem sicut aquae esse immissionem; posse igitur superiorem cum inferiore agere ius illi non esse id ita facere. Alfenus denique scribere ait posse ita agere ius illi non esse in suo lapidem cadere, ut in meum fundum fragmenta cadant. Dicit igitur Aristo eum, qui tabernam casiarum a Minturnensibus conduxit, a superiore prohiberi posse fumum immittere, sed Minturnenses ei ex conducto teneri: agique sic posse dicit cum eo, qui eum fumum immittat, ius ei non esse fumum immittere. Ergo per contrarium agere poterit ius esse fumum immittere; quod et ipsum videtur Aristo probare. Sed et interdictum uti possidetis poterit locum habere, si quis prohibeatur, qualiter velit, suo uti.

Aristo takiej odpowiedzi Cereliusowi Vitalisowi; nie można kierować dymem z serowarni ku wyżej położonym budynkom, jeśli nie przyznano w takiej sytuacji służebności. Tak samo twierdzi: z wyżej położonego budynku na niższy nie wolno kierować wody ani nic innego: na swoim gruncie wolno bowiem czynić tylko to, co nie powoduje emisji na inny grunt.

Istnieje emisja dymu tak samo, jak i wody: może zatem właściciel gruntu wyżej położonego wystąpić przeciw sąsiadowi z *actio*, z której treści wynika zakaz takiego postępowania. W końcu twierdzi (Aristo), iż zdaniem Alfenusa, można posłużyć się *actio*, z której wynika, że sąsiad nie ma prawa na swoim gruncie w taki sposób łupać kamieni, że na mój grunt spadają odłamki.

Aristo mówi zatem, że temu, kto wynajął serowarnię od mieszkańców Minturne, właściciel gruntu wyżej położonego może zabronić emitować dym, lecz i mieszkańcy Minturne mogą być za niego odpowiedzialni jako wynajmujący: on (Aristo) twierdzi, że można wystąpić ze skargą przeciw temu, kto dym emituje, zakazującą emisji. Lecz z drugiej strony można posłużyć się skargą, z której wynika prawo emisji: wydaje się, że i to Aristo potwierdza.

Także interdikt *uti possidetis* może mieć tu zastosowanie, jeśli komuś zabrania się korzystać ze swojej własności tak, jak chce.

Tekst Ulpiana był przedmiotem wielu komentarzy, mających przede wszystkim na celu przeanalizowanie wszystkich interpolacji, dokonanych przez kompilatorów przy przenoszeniu tekstu do Digestów justyniańskich. Tutaj istotna jest przytoczona pośrednio wypowiedź Alfenusa w kontekście rozważań Ulpiana. Alfenus zezwala na użycie *actio negatoria*, określonej znaną już formułą *ius illi non esse* przeciwko sąsiadowi, który wyrządza szkodę swoją działalnością.

Zdaniem De Martino⁷ Ulpian badał dopuszczalność *actio negatoria* w przypadku służebności. Zatem ta skarga przysługuje, gdy zakłócony jest spokój, czy zagraża szkoda w sytuacjach będących wynikiem działalności, która znów wynika z treści służebności. Umieszczenie wypowiedzi Alfenusa w takim kontekście miałyby stanowić kolejne potwierdzenie rozszerzenia granic skargi negatoryjnej. Inaczej G. Grosso⁸; w tym fragmencie pokazana jest

⁷ F. De Martino, D.8.5.8.5: I rapporti di vicinato e la tipicità delle servitù, SDHI 8, 1946, s. 137.

⁸ G. Grosso, *Le servitù prediali nel diritto romano*, Torino 1969, s. 68.

niezgodność poglądów między klasycznymi i przedklasycznymi jurystami, którą poprzez interpolację wyeliminował dopiero Justynian. Bardziej prawdopodobne jest jednak założenie, że Alfenus przyjmował zastosowanie *actio negatoria* w przypadku immisji i w sytuacjach do nich zbliżonych. I zgadzał się z decyzją *posse igitur superiorem cum inferiore agere ius illi non esse id ita facere*. Opinia Alfenusa dotyczyłaby kolejnego przypadku *facere in suo*, czego skutkiem byłoby powstanie immisji.

B. Biondi⁹ przypuszcza, że tekst nie dotyczy *servitus* dobrowolnej, ale raczej granic prawnych ograniczających zakaz *immissio*. Rzeczywiście fraza *nisi ei rei servitute talem admittit* wykluczałaby dobrowolność umowy powołującej służebność.

Ostatni tekst źródłowy również pochodzi od Ulpiana. Jurysta przytacza wypowiedzi Alfenusa i Labeona dotyczące sprawy, której rozstrzygnięcie zdawałoby się ewidentnie opierać na zastosowaniu skargi negatoryjnej, jednakże ona tu nie występuje.

D.39.2.9.2

Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edictum

Alfenus quoque scribit, si ex fundo tuo crusta lapsa sit in meum fundum eamque petas, dandum in te iudicium de damno iam facto, idque Labeo probat: nam arbitrio iudicis, apud quem res prolapsae petentur, damnum, quod ante sensi, non contineri nec aliter dandum actionem, quam ut omnia tollantur. Quae sunt prolapsa. Ita demum autem crustam vindicari posse idem Alfenus ait, si non coaluerit nec unitatem cum terra mea fecerit. nec arbor potest vindicari a te, quae translata in agrum meum cum terra mea coaluit. sed nec ego potero tecum agere ius tibi non esse ita crustam habere, si iam cum terra mea coaluit, quia mea facta est.

Alfenus także pisze, jeśli z twojego gruntu odłamki marmuru spadłyby na mój grunt, a ty domagałbyś się ich zwrotu, powinienem wystąpić wobec ciebie o odszkodowanie za wyrządzoną szkodę. To potwierdza Labeo. W rozstrzygnięciu sędziego, u którego domagano by się zwrotu tych rzeczy, szkoda która wcześniej doznałem, zawiera *actio* o treści wyrażającej nakaz usunięcia wszystkich odłamków. W końcu zaś, rzeczy Alfenus, można domagać się odłamków, które spadły, o ile nie połączyły się trwale z moim gruntem, podobnie nie można domagać się własności drzewa, którego korzenie, połączyły się z moją ziemią. Mnie także nie przyznano by *actio*, z której wynika, że ty nie masz prawa do fragmentów marmuru, ponieważ w sytuacji, gdy połączyły się z moim gruntem, są już moje.

Mamy tu dwa przykłady przekroczenia granic prawa własności, fizycznego wejścia na cudzą nieruchomość oraz wpływu niefizycznego. Wolno właścicielowi przedmiotów ruchomych, które przypadkowo dostały się na grunt obcy wstąpić na ten grunt, aby je z powrotem objąć w posiadanie.

Zdaniem L. Pinińskiego, wstąpienie na cudzy grunt, które jest jedynym sposobem odzyskania własności rzeczy, a i które nie przynosi przy tym szkody sąsiadowi, jest aktem zupełnie dozwolonym i nie narusza prawa własności.

⁹ B. Biondi, *Le servitu' prediali nel diritto romano*, Milano 1946, s. 57.

O braku bezprawności decyduje tu wyraźny interes właściciela ruchomości. Kwestią interesów właścicielskich można by też tłumaczyć rezygnację z zastosowania skargi negatoryjnej w tej sytuacji.

Tekst przedstawia przykład wpływu na cudzą rzecz nieruchomą, przeciw któremu właściciel nie może bronić się przez *actio negatoria*. Brak tego powodztwa kwalifikuje sytuację nie jako przypadek immisji niedozwolonej, ale jako wpływu dozwolonego. Można założyć, że negatywne zdarzenia, które nastąpiły, są wynikiem prowadzenia jakiejś działalności na gruncie sąsiednim, nie zaś wynikiem jednorazowego aktu. Jedynym przewidzianym środkiem procesowym jest *cautio damni infecti*. Co zadecydowało o takim rozstrzygnięciu? Zastosowanie skargi negatoryjnej również skutkowałoby nakazem wynagrodzenia szkody, jednakże spowodowałoby też wydanie zakazu kontynuowania działalności. Oczywiście wydaje się, że juryści dobierali środek procesowy do konkretnej sytuacji, w której nastąpiło przekroczenie granic prawa własności, nie stosowali *actio negatoria* wszelkim wpływom na cudzą rzecz, brali pod uwagę interesy stron.

Można założyć, że takie rozstrzygnięcie nie ma charakteru wyjątkowego, ale jest wynikiem zasady, która uprawnia do rozszerzenia regulacji na podobne przypadki.

Wnioski sformułowane na podstawie badanych źródeł są następujące:

Actio negatoria nie ma zastosowania przy wszelkim pozytywnym i negatywnym wpływie na rzecz, była stosowana w rozstrzyganiu konkretnych przypadków.

Actio negatoria ma zastosowanie, jeśli naruszenie własności oznacza przywłaszczenie sobie jakiejś służebności szerzej, jeśli wpływanie na cudzą rzecz mieściłoby się w ramach jakiegoś prawa na rzeczy cudzej, byłoby jego treścią.

Źródła, mówiąc o *actio negatoria*, używają zwrotu: *ius illi non esse aedificare, protectum habere, altius tollere*. Są w nich przykłady pewnych wpływów na rzecz właściciela, gdzie nie przyznaje się skargi negatoryjnej. Zastosowanie skargi nie jest uzależnione od wystąpienia elementu szkody. Ogólny wniosek jest następujący: prawo rzymskie w okresie przedklasycznym nie zna ogólnego środka prawnego o treści: zakaz wpływania na cudzą rzecz i przeszkadzania w swobodnym korzystaniu z rzeczy.